

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ *

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ
ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ κ. PIERRE BOYANCE

Κύριε Ὑπουργέ,

Κύριε Πρύτασι,

Κύριοι Συνάδελφοι,

Κυρίαί καὶ Κύριοι,

Ἀγαπητοὶ Φοιτηταὶ καὶ Φοιτήτριά,

Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τοῦ υπερτάτου
τούτου τῶν Μουσῶν τεμένους, τοῦ τεταγμένου οὐ μόνον νὰ προάγῃ τὴν
ἐπιστήμην καὶ τὴν παιδείαν, ἀλλὰ καὶ νὰ παρακολουθῇ τὰς λοιπὰς ἐκδη-
λώσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ νὰ ἐνισχύῃ καὶ ἐπιβραβεύῃ τοὺς συντε-
λοῦντας εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῶν μεγάλων τούτων σκοπῶν, ἀποβλέψασα τὸ
μὲν εἰς τὸ ἀληθῶς ἐξαίρετον ἐπιστημονικὸν ἔργον, ὅπερ ἐπετέλεσε μέχρι
τοῦδε ὁ σήμερον τιμώμενος ἀνὴρ κ. Pierre Boyancé, τὸ δὲ εἰς τὸ ὅτι οὗτος
δράττεται πάσης εὐκαιρίας, ἵνα ἐκδηλώσῃ τρανότατα πᾶσαν αὐτοῦ τὴν εὐ-
γενῆ φιλίαν πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, ἀνηγόρευσε ὁμοφώνως αὐτὸν
ἐπίτιμον αὐτῆς διδάκτορα.

Τῆς πανηγυρικῆς αὐτῆς ἐορτῆς, καθ' ἣν γεραίρεται ἡ ἐπιστὴμη καὶ
τιμᾶται ἡ ἀρετὴ, ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ μετέχει μετ' ἀγαλλιάσεως καὶ δι'
ἑμοῦ, τοῦ Κοσμητόρου αὐτῆς, ἀπευθύνει θερμὰ συγχαρητήρια καὶ ἐγκαρ-
δίους εὐχὰς πρὸς τὸν σήμερον τιμώμενον σεμνὸν καὶ μέγαν τῶν Πιερίδων
ιεροφάντην, ὅστις μετελαμπάδευσε τὴν γνῶσιν καὶ ἐφύτευσε τὰ σπέρμα-

*. Ἐγένετο ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τῇ 24ῃ Ἀ-
πριλίου 1974 κατὰ τὴν ἐπίσημον ἀναγόρευσιν τοῦ Γάλλου Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ
κ. Pierre Boyancé εἰς ἐπίτιμον διδάκτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς.

τα τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὰς γενεάς διὰ τε τοῦ καλᾶμου καὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου αὐτοῦ.

Ὁ κ. Pierre Boyancé εἶναι πρωτότυπος καὶ ἀκάματος ἐρευνητής, ἀλλὰ καὶ προσωπικότης, τῆς ὁποίας ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ διάθεσις παρέχουν λαμπρά παραδείγματα τῆς παιδευτικῆς δυνάμεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ πνεύματος.

Ὁ τιμώμενος ἀνὴρ ἀνήκει εἰς τὴν μικρὰν ἐκείνην δράκα τῶν φιλόλογων, τῶν ὁποίων τόσον ἡ ἐπιστημονικὴ ζήτησις, ὅσον καὶ ἡ πνευματικὴ ἀνησυχία εὐρίσκουν τὴν πλήρωσιν τῶν εἰς τὰ κείμενα καὶ εἰς τὰς ιδέας τῆς κλασσικῆς καὶ λοιπῆς ἀρχαιότητος. Ὁ κ. Pierre Boyancé εἶναι εἰς τὴν διαπρεπεστέρων συγχρόνων ἐρευνητῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς γραμματείας, τὰς ὁποίας ἠρεύνησε καὶ ἐρευνᾷ μετὰ θαυμαστῆς ἐμβριθείας. Τὸ ὅλον ἐπιστημονικὸν του ἔργον ἔχει προσανατολισθῆ συγχρόνως πρὸς τε τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ρώμην. Εἶχε κατὰ νοῦν πάντοτε τὴν κομψοτάτην καὶ ἀληθεστάτην ρῆσιν τοῦ Εὐριπίδου: «Ὅστις νέος ὦν Μουσῶν ἀμελεῖ τὸν τε παρελθόντ' ἀπόλωλε χρόνον καὶ τὸν μέλλοντα τέθνηκεν».

Ὁ κ. Pierre Boyancé ἔχει φυσικὰ χαρίσματα σπανιώτατα, ἐπεμελήθη δὲ αὐτῶν πάσῃ δυνάμει καὶ ἐπέρρωσεν αὐτὰ διὰ συντόνου ἀσκήσεως. Ἐραστής γενόμενος τῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, ἥσκησεν ἑαυτὸν εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν ἀρχαίων λόγων, οὕτω δὲ κατέστη ἱκανὸς νὰ διακρίνῃ πᾶσαν ὀθνεῖαν χρῆσιν.

Θεμέλια εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν του τέχνην ὑπέθηκε τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν κριτικὴν, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ἰσχυρῶς συνεζευγμένας. Ἐπίστευε καὶ πιστεύει ὅτι ὁ κατωλιγῶρ τῆς Ἑλληνικῆς ἢ τῆς Λατινικῆς γλώσσης ἀποβαίνει κακὸς κριτικὸς καὶ γενικῶς κακὸς φιλόλογος. Εὐφυνέστατοι ἄνδρες οὐχὶ ἀρκούντως ἀσκήσαντες ἑαυτοὺς περὶ τὰ γραμματικὰ πράγματα πολλάκις δὲν ἐπιτυχάνουν τοῦ ἀληθοῦς ἢ χωροῦν εἰς ἀτόπους ἀναγνώσεις τῶν ἀληθῶς νοσοῦντων κειμένων.

Ὁ κ. Pierre Boyancé διακρίνεται διὰ τὴν ἀκριβῆ καὶ λεπτομερειακὴν φιλολογικὴν του ἔρευναν· ἀποστέργει τὰς περιέργους ζητήσεις καὶ τὰς ἀκάρπους καὶ ἀκαίρους λεπτολογίας, ἔχει δὲ πάντοτε κατὰ νοῦν τὸ τοῦ Ἐπιχάρμου: «Νᾶφε καὶ μένuas' ἀπιστεῖν· ἄρθρα ταῦτα τᾶν φρενῶν».

Χαρακτηριστικὸν τοῦ τιμωμένου ἀνδρὸς καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς αὐτοῦ ἀποτελεῖ ὁ εὐτυχὴς συνδυασμὸς τῆς ἀκριβοῦς καὶ λεπτομερειακῆς φιλολογικῆς του ἐρεύνης μετὰ τῆς ζητήσεως τῆς γενικωτέρας σημασίας τοῦ ὑπὸ ἔρευναν ἀντικειμένου. Ἐνῶ δηλαδὴ εἶναι δεινὸς παλαιογράφος καὶ ὀξυνούστατος κριτικὸς τῶν κειμένων, ἐπιζητεῖ πάντοτε νὰ ἀναλύῃ τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν αἰσθητικὴν ἀξίαν αὐτῶν, νὰ συγκρίνῃ κείμενα διαφόρων ἐποχῶν, διὰ νὰ ἀνεύρῃ γενικὰς ροπὰς καὶ ἀξίας, αἱ ὁποῖαι

ἀποικαλύπτουν τὴν ἰδιοτυπίαν καὶ κοσμοθεωρίαν ἐκάστου συγγραφέως. Πιστεύει ὅτι ὁ φιλόλογος δὲν ἐξαντλεῖ τὸ καθήκον του διὰ τῆς ἀπλῆς συρραφῆς πληροφοριῶν. Τὰς ἀρχὰς αὐτὰς ἐκήρυττεν ὁ τιμώμενος ἀνὴρ καὶ ἀπὸ Πανεπιστημιακῆς καθέδρας.

Ὁ κ. Boyancé περὶ πολλοῦ ποιεῖται τὴν θρησκείαν καὶ μυθολογίαν, ὥς καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων. Εἰς τὴν σπουδὴν δὲ τούτων δὲν εἰσέφερεν ἀπλῶς ἀξιολόγους μελέτας, ἀλλ' ἔθεσεν εἰς βάσανον ἀπὸ πολλοῦ παραδεδεγμένα ἐπιστημονικὰ πορίσματα καὶ δι-εμόρφωσε καὶ προέτεινε νέας θεωρίας. Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐργασιῶν τοῦ κ. Pierre Boyancé εἴκοσιν ὀκτὼ τοῦλάχιστον ἀναφέρονται εἰς ζητήματα τῆς θρησκείας τῶν Ῥωμαίων¹ καὶ ἄλλαι τόσαι περίπου εἰς ζητήματα τῆς

1. Le sommeil et l'immortalité, *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 45(1928)97-105· A propos de la satura dramatiqua, *Revue des Études Anciennes* XXXIV(1932) 11-25· Sur les mystères phrygiens «j'ai mangé dans le tympanon, j'ai bu dans la cymbale», *Revue des Études Anciennes* XXXVII(1935)161-164· un rite de purification dans les Argonautiques de Valerius Flaccus, *Revue des Études Latines* XIII(1935)107-136· Les «Endymions» de Varron, *Revue des Études Anciennes* XLI(1939)319-324· Aedes Catuli, *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 57(1940)64-71. Une exégèse stoïcienne chez Lucrèce, *Revue des Études Latines* 11(1941)147-166· Les origines de la légende Troyenne de Rome, *Revue des Études Anciennes* XLV(1943)275-290· La symbolique funéraire des Romains, *Revue des Études Anciennes* XLV(1943)291-298· Le Mana dans la Religion romaine, *Journal des Savants* (1948)69-78· Properce aux fêtes de Quartier, *Revue des Études Anciennes* LII(1950)64-70· Encore le Pervigilium Veneris, *Revue des Études Latines* XXVIII(1950) 212-235· Les Pénates et l'ancienne religion romaine, *Revue des Études Anciennes* LIV(1952)109-115· Finus acerbum, *Revue des Études Anciennes* LIV(1952)275-289· L'építaphe de Julia Modesta et l'exégèse symbolique de Virgile, *Revue de l'histoire des Religions* 11(1952)147-155· Cybèle aux Mégalésies, *Latomus* XIII(1954)337-342· Les origines de la religion romaine. Théories et recherches récentes, *L'Information littéraire* 7(1955) 100-107· Fulvius Nobilior et le dieu ineffable, *Revue de Philologie*, 3e Série, XXIX(1955) 172-192· Sur la théologie de Varron, *Revue des Études Anciennes* LVII(1955)57-84· La religion romaine selon M. Jean Bayet, *Revue des Études Anciennes* LX(1958)144-162· Les origines de la Vénus romaine, *Revue des Études Anciennes* LXI(1959)107-110· Le culte de Cérès à Rome, *Revue des Études Anciennes* LXI(1959)111-120· Fides et le serment, *Hommages à Albert Grenier*, Bruxelles I(1962)329-341· Fides romana et la vie internationale, *Institut de France. Séance publique des cinq Académies* (25 Octobre 1962), p.1-16· La main de fides, *Hommages à Jean Bayet*, Bruxelles 1964, p.101-113· Les Romains, peuple de la fides, *Bulletin de l'Association G. Budé (Suppl. Lettres d'Humanité)* XXIII(1964)419-435· Aristote sur une peinture de la Via Latina, *Mélanges Eugène Tisserant*, Rome, IV(1964)107-124· La science d'un quindécemvir au Ier siècle après J. -C., *Revue des Études Latines* (1965)334-346· Le Pervigilium Veneris et les Veneralia, *Mélanges d'archéol. et d'hist. Ec. Fr. Rome*, offerts à André Piganiol, 1966, p.1547-1563.

θηρσκειας τῶν Ἑλλήνων². Εἰς τὰς μελέτας του αὐτὰς ὁ καθηγητὴς κ. Boyancé εἶναι λίαν ρηξικέλευθος.

Ἡ διδακτορική διατριβὴ του, ἀναφερομένη εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ψυχολογίαν τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ φέρουσα τὸν τίτλον «Culte des Muses chez les philosophes grecs», ἐκδόθησα τῷ 1936 ἐν Παρισίοις καὶ ἐπανεκδόθησα τῷ 1972 μεθ' ἐνὸς συμπληρώματος, ἀπετέλεσε σταθμὸν εἰς τὴν ἔρευναν τοιοῦτων ζητημάτων καὶ ἀφετηρίαν πρὸς περαιτέρω ἔρευναν ποικίλων προβλημάτων. Ἐν αὐτῇ ἐξετάζονται λεπτομερῶς πολλὰ προβλήματα, ὥς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Ὀρφισμοῦ καὶ Πυθαγορισμοῦ, τὸ θέμα τῶν Πυθαγορείων μαγειῶν, τὸ πρόβλημα τῶν μύθων καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἑορτῶν κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη, τὸ θέμα τῆς λατρείας τῶν Μουσῶν καὶ τῆς ἡρωοποιήσεως παρὰ τῶν φιλοσόφων, τὸ θέμα τῆς ὀργανώσεως τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν εἰς θρησκευτικούς θιάσους καὶ ἄλλα. Πρὸς ἀντιμετώπισιν καὶ διαφώτισιν τῶν προβλημάτων τούτων ὁ κ. Pierre Boyancé προσκομίζει ἓνα ἐκπληκτικὸν ὄγκον λογοτεχνικῶν μαρτυριῶν.

Ἡ διατριβὴ αὕτη ἐκρίθη εὐμενέστατα εἰς πλεῖστα φιλολογικὰ περιοδικὰ ὑπὸ ἐπιφανεστάτων ἐπιστημόνων, ἐκ τῶν ὁποίων εἷς, ὁ Erwin R. Goodenough, — διὰ νὰ παραλίπω τοὺς λοιπούς — ἔγραψεν ἀκριβῶς περὶ αὐτῆς: «Ἡ ἐργασία (αὕτη) ὥς σύνολον εἶναι τόσον νεωτεριστική, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἐπαναστατική, εἰς τὰς ἰδέας της καὶ ἐν ταυτῷ ἔχει τόσον ἐπισταμένως μελετηθῇ τὸ πρόβλημα, ἔχει δὲ τεκμηριωθῇ αὕτη, ὥστε ὅ,τι ἔχει πρωταρχικὴν σημασίαν εἶναι ὅτι θὰ ἀναγνωσθῇ εὐρῶς, διότι ἡ γε-

2. Ὡς π.χ. Les deux démons personnels dans l'Antiquité grecque et latine, *Revue de philosophie* 61(1935)189-202· Une allusion à l'oeuf orphique, *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 52(1935)95-112· Sur l'orphisme. A propos d'un livre recent, *Revue des Études Anciennes* XL(1938)163-172· Sur les oracles de la Pythie, *ibidem*, p.305-316· Mystères et cultes mystiques dans l'Antiquité grecque, *Actes du Congrès de Strasbourg de l'Association G. Budé, Paris 1939*, p.182-208· Sur la vie pythagoricienne, *Revue des Études Grecques* LII(1939)36-50· Une allusion de Plaute aux mystères de Dionysos (Miles, 1012-1018), *Mélanges de philologie, d'histoire et de littérature offerts à Alfred Ernout, Paris 1940*, p. 29-37· Remarques sur le salut selon l'orphisme, *Revue des Études Anciennes* XLIII (1941)166-171· Platon et les cathartes orphiques, *Revue des Études Grecques* LV(1942) 217-235· Le disque de Brindisi et l'apotheose de Sémélé, *Revue des Études Anciennes* XLIV(1942) 191-216· L'apotheose de Tullia, *Ibid.* XLVI(1944)179-184· La religion de Platon, *Ibid.* XLIX (1947)178-192· Les Muses et l'harmonie des sphères, *Mélanges Félix Grat, t. I*(1946)3-16· Xénocrate et les orphiques, *Revue des Études Anciennes* L (1948) 218-231· Platon et le vin, *Lettres d'humanité* 1951, p. 3-19· La religion astrale de Platon à Cicéron, *Revue des Études Grecques* LXV(1952)312-350· La religion grecque aux époques hellénistique et romaine selon M. Nilsson, *Revue des Études Anciennes* LIV(1952)332-339 κ.ά.

νική της ἔκθεσις τοῦ θρησκευτικοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων φαίνεται εἰς ἐμὲ ἀπρόσβλητος» (The work as a whole is so novel, not to say revolutionary, in its ideas, and at the same time is so closely studied and documented, that what is of primary importance is that it be widely read; for its general exposition of the religious content and objective of the Greek philosophers seems to me unassailable»¹).

Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων βιβλίων τοῦ καθηγητοῦ κ. Boyancé εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον: «Études sur le Songe de Scipion (Bibliothèque des Universités du Midi XX), ἐκδοθὲν εἰς τὸ Bordeaux τῷ 1936 καὶ ἀφιερωθὲν εἰς τὸν διδάσκαλόν του Carcopino. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἐξετάζεται ὑπὸ τοῦ κ. Boyancé τὸ πρόβλημα τῆς ιδέας τοῦ μύθου καὶ ὁ Κικέρων, ἐν τῇ ἐξετάσει δὲ τοῦ προβλήματος τούτου ὁ σήμερον τιμώμενος ἀνὴρ καταπολεμεῖ τὰς γνώμας τῶν Corssen, Norden καὶ Capelle. Ἐξετάζεται ἐπίσης τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τοῦ μνημονευθέντος ἔργου τοῦ Κικέρωνος πρὸς τὸν Πλάτωνα, Ἡρακλείδην καὶ Ἑννιον. Ἐξετάζει ἐξ ἄλλου ὁ κ. Boyancé τὰς περὶ κόσμου, ὡς καὶ τὰς περὶ ψυχῆς καὶ ἀθανασίας αὐτῆς ιδέας τοῦ Κικέρωνος, ἀσκῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ κριτικὴν κατὰ τῶν Usener, Pascal, Volkmann καὶ Harder, τῶν ὁποίων τὰς γνώμας ἐλέγχει.

Ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς Richard Harder ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ἐρευνῶν του, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ ἔργον τοῦ Κικέρωνος *Somnium Scipionis* καὶ δημοσιευθεισῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ueber Ciceros *Somnium Scipionis*» (Halle 1929), διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι «βάσει κριτικῆς τῶν πηγῶν ἀνακαλύψεις διανοίγους νέας ὁδοὺς» δὲν δύναται νὰ γίνουν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου καὶ ὅτι ὁ Κικέρων ἐπανελάβεν εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἔργον του συγκεχυμένας ιδέας καὶ ἐκφράσεις τοῦ Ποσειδωνίου. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Harder ἴσχυσεν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου. Ὁ καθηγητὴς κ. Boyancé, ἀντιθέτως πρὸς ὅσα ἔγραψεν ὁ Harder, ἀποκατέστησε τὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον τὸ εἰρημένον ἔργον τοῦ Κικέρωνος καταλαμβάνει ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς σκέψεως τοῦ φιλοσόφου, καὶ ἀπέδειξεν ὅτι ὄχι μόνον δὲν ὑπάρχει βάσις, διὰ νὰ προσφύγωμεν εἰς τὸν Ποσειδωνιον καὶ νὰ θεωρήσωμεν τούτον ὡς πλήρη πηγὴν τοῦ ὧς ἄνω ἔργου τοῦ Κικέρωνος, ἀλλ' ἐπὶ πλέον μεμονωμένοι ιδέαι τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Κικέρωνος, αἱ ὁποῖαι φαίνονται ὡς προερχόμεναι ἐκ τοῦ Ποσειδωνίου, ἀποκαλύπτονται ὡς ἀντίθετοι πρὸς τὰς αὐθεντικὰς διαβεβαιώσεις αὐτοῦ. Ὁ κ. Boyancé στοιχειοθετεῖ κατ' οὐσίαν ἐρευνὰν τῶν πηγῶν (Quellenforschung), ἣτι δὲ στρέφεται κατὰ τεχνικῶν τινῶν διαδικασιῶν, πλέον χαρακτηριστικῶν, τῆς γερμανικῆς ἐρεῦνης τῶν φιλολογικῶν πηγῶν. Οὕτως ἀντετάχθη καὶ εἰς τὸν Eduard

1. American Journal of Philology 1938, p.490.

Norden, ὁ ὁποῖος, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν συνθέσεως μεταξὺ τοῦ *Somnium Scipionis* τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ ἔκτου βιβλίου τῆς Αἰνεϊάδος τοῦ Βεργιλίου ὡς πρὸς τὴν κάθοδον τοῦ Αἰνείου εἰς τὸν Ἄδην, εἶχε συμπεράνει ὅτι ἀμφότερα τὰ κείμενα ταῦτα προῆλθον ἐξ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, ἤτοι ἐκ τοῦ μύθου τοῦ Ποσειδωνίου.

Ὁ καθηγητὴς κ. Boyancé, ἀναζητῶν τὰς πηγὰς τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τοῦ Κικέρωνος, δὲν ἐλησμόνησεν ὅτι πᾶν ἔργον τέχνης ἢ στοχασμοῦ ἔχει ἴδια πρότυπα, ἐνυπάρχοντα εἰς τὸν δημιουργόν του. Χωρήσας ὁ κ. Boyancé εἰς λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τοῦ περὶ οὗ πρόκειται ἔργου τοῦ Κικέρωνος καὶ μελετήσας τὰς μεμονωμένας ιδέας αὐτοῦ ἀποκατέστησε τὰς ἐπὶ μέρους σχέσεις αὐτοῦ τοῦ ἔργου πρὸς ποικίλας πηγὰς, ἥτοι πρὸς τοὺς Στωικούς, πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ ἰδίᾳ πρὸς τοὺς Πυθαγορείους, ἀλλὰ καὶ ἀπέδειξεν ὅτι ὁ Κικέρων παρὰ τὴν ἐξάρτησίν του αὐτὴν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως ἐν τῷ εἰρημένῳ ἔργῳ του εἶναι καὶ παραμένει Κικέρων, παρέχει δηλαδὴ πολλὰ τὰ νέα, τὰ ιδιότυπα καὶ πρωτότυπα.

Ὁ καθηγητὴς Rostagni κρίνων τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ κ. Boyancé ὑπογραμμίζει ὅτι «αἱ ἔρευναι τοῦ Boyancé ὑψοῦνται εἰς μεθοδικὴν ἀξίαν, εἰς δύναμιν» («*Le indagini del Boyancé assurgono qui e altri punti a valore metodico*»¹) καὶ ὅτι «ἡ διαπραγματεύσις τοῦ Boyancé εἶναι διαφωτιστικὴ εἴτε ὡς εἰδικὴ ἀναζήτησις τῶν πηγῶν τοῦ Ἐνυπνίου τοῦ Σκιπίωνος, εἴτε ὡς ὑπόδειγμα ἐτέρων ἀναλόγων ἐρευνῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀγάγουν εἰς τὸν φιλόσοφον Κικέρωνα»² Ἀλλὰ καὶ ὁ Otto Seel εἰς μίαν λεπτομερῆ καὶ ἐκτεταμένην κριτικὴν του ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω ἔργου τοῦ κ. Boyancé τονίζει ὅτι «ἡ ἔρευνα τοῦ Boyancé εἶναι ὅλως ἀξιόλογος καὶ γόνιμος» («*ist Boyancés Untersuchung durchaus wertvoll und ergiebig*»)³, προσθέτει δὲ ὅτι «ὁ Boyancé ἔχει εἶπει πολλὰ μετ' ὀξυνοίας» («*Boyancé hat viel Feinsinniges gesagt*»)⁴ καὶ τέλος παρατηρεῖ ὅτι «ἡ ἐπιστήμη θὰ ὀφείλῃ εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Boyancé ἐπὶ μακρὸν χρόνον καρποφόρον παρῶθῃσιν» («*Die Wissenschaft wird Boyancés Versuch auf lange hinaus fruchtbare Anregung verdanken*»)⁵).

Μέγα φιλολογικὸν ἐπίτευγμα τοῦ καθηγητοῦ κ. Boyancé, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ σημαντικὸν δεῖγμα τῆς περισσῆς ἀγχινοίας αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐκπονηθεῖσα κριτικὴ ἑκδόσις τοῦ *Pro Cluentio* δικανικοῦ λόγου τοῦ Κικέρωνος, τὴν ὁποίαν τῷ 1954 ἔφερεν εἰς τὸ διεθνὲς προσκήνιον.

1. *Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica* 1937, p.190.

2. Αὐτόθι, σ. 191.

3. *Philologische Wochenschrift*, 30 April. 1938, s.485.

4. Αὐτόθι, σ. 490.

5. Αὐτόθι, σ. 491.

Ὁ δικανικὸς οὗτος λόγος τοῦ Κικέρωνος, τὸν ὁποῖον ὁ Peterson ἔχαρακτῆρισεν ὡς τὸν ἀντιπροσωπεύοντα τὸ ἀνώτατον ἐπίπεδον τῆς ρητορικῆς δεινότητος τοῦ Κικέρωνος, εἶναι ἐκ τῶν πλεόν ἐνδιαφερόντων λόγων τοῦ Ῥωμαίου ρήτορος καὶ φιλοσόφου, τὸ μὲν διότι ὁ λόγος οὗτος παρέχει θλιβερωτάτην εἰκόνα μεγάλῃς ἐκλύσεως τῶν ἡθῶν καὶ τοῦ κοινωνικοῦ χάους, τὸ ὁποῖον ἐκράτει εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν κόσμον κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Ἑλευθέρας Πολιτείας, τὸ δὲ διότι ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ὁ Κικέρων ἀναπτύσσει τὴν θεωρίαν ὅτι ἡ συνείδησις τοῦ δικηγόρου εὐρίσκεται ἔξω τῆς ὑποθέσεως, τὴν ὁποίαν οὗτος ὑπερασπίζεται, καὶ ὅτι, ὅταν ὁμιλῇ ὁ δικηγόρος εἰς τὸ δικαστήριον, δὲν ὁμιλεῖ κατ' ἀλήθειαν οὗτος, ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ δικηγόρος δὲν κάμνει ἄλλο τι, εἰ μὴ νὰ δαυεῖ τὴν φωνὴν του.

Ὁ καθηγητὴς κ. Boyancé ἐν τῇ ἐκδόσει του ταύτῃ προτάσσει λίαν διαφωτιστικὴν εἰσαγωγὴν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξετάζει κατὰ δεξύνουν καὶ λίαν πειστικὸν τρόπον τὰ ποικίλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ὁ περὶ οὗ πρόκειται λόγος τοῦ Κικέρωνος ἐξ ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς ἐπόψεως, ὡς εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς νομικῆς βάσεως τῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ κατηγορίας καὶ τὸ πρόβλημα τῆς σημασίας τῆς θριεμβολογίας τοῦ Κικέρωνος διὰ τὸ ὅτι οὗτος ἐν τῇ δίκῃ τοῦ Cluentius ἐξηπάτησε τοὺς Ῥωμαίους δικαστάς. Ἐπίσης ὁ κ. Boyancé ἐξετάζει τὴν δομὴν τοῦ λόγου, τὴν σύνθεσιν καὶ τὰς λογοτεχνικὰς ἀρετὰς αὐτοῦ. Ἡ ἀκολουθοῦσα γαλλικὴ μετάφρασις τοῦ λόγου εἶναι ἀκριβεστάτη.

Εἰς τὴν κριτικὴν αὐτὴν ἔκδοσιν ὁ καθηγητὴς κ. Boyancé ἐστηρίχθη ἐπὶ τριῶν ομάδων χειρογράφων, ἥτοι 1) ἐπὶ τοῦ καταστραφέντος ἤδη ἐκ πυρκαϊᾶς παλιμψήστου τοῦ Τουρίνου (P), 2) ἐπὶ τοῦ Laurentianus LI, 10 (M) τοῦ IIου αἰῶνος καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρσελθόντων χειρογράφων (μ) καὶ 3) ἐπὶ τοῦ ἀπολεσθέντος Cluniacensis κώδικος τοῦ Poggio. Εἶναι δυσχερὲς στατον νὰ ἀποφανθῇ τις ποῖος ἐκ τῶν κωδίκων τούτων εἶναι προτιμητέος. Οἱ παλαιότεροι ἐκδοταὶ ἐστηρίχθησαν πάντοτε εἰς τὸν Λαυρεντιανὸν κώδικα, οἱ δὲ νεώτεροι εἰς τὸν Cluniacensis. Ὁ κ. Boyancé εἶχε νὰ ἐπιλύσῃ κατὰ τὴν ἀντιβολὴν τῶν κωδίκων ἰδιαίοντα καὶ περίπλοκα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε δὲν δύνανται νὰ ἐπιλυθοῦν ἱκανοποιητικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν καθ.ερωμένων κανόνων διὰ τὰς ἐκδόσεις συγγραφέων. Οὗτος ἐξήτησε χωρίον πρὸς χωρίον τὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ παράδοσις εἶναι διάφορος, καὶ ἠκολούθησε τὴν ἀνάγνωσιν, ἡ ὁποία ἐνεφανίζετο ἐνίστατο ὡς ἡ καλύτερα καὶ πλεόν ἐνδεδειγμένη. Ὅπου αἱ γραφαὶ ἦσαν ὁμοίως παρεδεκταί, ἐδέχετο τὸν Λαυρεντιανὸν κώδικα, πρὸ πάντων, διότι τὸ κείμενον τούτου ἔχει γενικῶς ἐπιβεβαιωθῇ ἐκ τῆς ἐμμέσου παραδόσεως τῶν γραμματικῶν, ἰδίᾳ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ. Οὗτο πολλὰ τῶν εἰς τοὺς κώδικας ξενιζόντων καὶ ἀδιανοήτων, παρεχόντων ὁμως τὸ ἐνδόσιμον εἰς ἄνδρα δεινὸν περὶ τὴν κρι-

τικὴν πρὸς εὗρεσιν τῆς ἀληθοῦς γραφῆς, εὐστόχως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Boyancé ἐπανορθοῦνται καὶ ἀγχνιούσιστα ἀποκαθίστανται ὑπ' αὐτοῦ ὑγιῆ, διδόντος τί ἐλάνθανεν εἰς τὰ ἀτόπως ἔχοντα. Οὕτως ὁ κ. Boyancé παρέσχεν ὑποδειγματικὴν κριτικὴν ἔκδοσιν μετ' ἑκτενῶν σχολίων, διαφωτιζόντων πολλὰς ἀγνώστους πτυχὰς τῆς χειρογράφου παραδόσεως. Ἡ ἔκδοσις αὕτη θὰ μένη ὡς περιφανὲς μνημεῖον κριτικῆς καὶ γραμματικῆς δεινότητος.

Ἡ ἔκδοσις αὕτη τοῦ Pro Cluentio λόγου τοῦ Κικέρωνος, ἡ ἑκπονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Boyancé, ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλολογικῆς κριτικῆς διὰ λίαν ἐπαινετικῶν λόγων. Οὕτως ἐχαιρετίσθη ἐν Ὁξφόρδῃ ὑπὸ τοῦ Nisbet ὡς «λίαν εὐπρόσδεκτος» («welcomed»¹). Ἐξ ἄλλου ὁ Richard Bruère ἐδημοσίευσεν κριτικὴν, ἐν τῇ ὁποίᾳ τονίζει ὅτι: «Ὁ Boyancé προσέφερεν ἱκανὴν προσωπικὴν συμβολήν» («M. Boyancé - - - has contributed much of his own - - -»)². Ὁ Pierre Grimal ὠνόμασε τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Boyancé γενομένην ἔκδοσιν τοῦ Pro Cluentio λόγου τοῦ Κικέρωνος ὡς «excellente édition»³. Τέλος ὁ Prete ἐν δημοσιευθείσῃ κριτικῇ του γράφει ὅτι: «Ἡ ἔκδοσις τοῦ Pro Cluentio λόγου, τῆς ὁποίας ἐπεμελήθη ὁ Boyancé, πλουτίζει τὴν συλλογὴν τῶν Belles Lettres, δι' ἐνὸς ἄλλου σπουδαίου ἔργου» («L' edizione della Pro Cluentio curata dal B. [Boyancé] arricchisce la collezione 'Les Belles Lettres' di un'altra opera importante»)⁴.

Ἐτερον ἀξιόλογον βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ κ. Boyancé εἶναι τὸ ἐκ τριακοσίων τεσσαράκοντα ὀκτὼ σελίδων, τὸ φέρον τὸν τίτλον: «*Lucrèce et l'épicurisme*», Paris 1963. Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι προῖον μακροῦ στοχασμοῦ. Ἐπὶ μεμονωμένων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει τὸ ἔργον τοῦ Λουκρητίου *De rerum natura*, ὁ κ. Boyancé εἶχε γράψει προηγουμένως πολυάριθμα ἄρθρα⁵, τὰ ὁποῖα ἐν μέρει ἐνεσωματώθησαν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο. Ἀπὸ αἰῶνος περίπου ὁ Λουκρήτιος κατέστη τὸ ἀντικείμενον μελέτης πολλῶν ἐπιστημόνων, αἱ ἐκ τῆς ὁποίας πληροφορίαι εἶναι πολλαί. Τοῦ τεραστίου αὐτοῦ ὕλικου δεσπόζει ὁ κ. Boyancé διὰ τοῦ μνημονευθέντος βιβλίου του, ἐν τῷ ὁποίῳ εὐρύτατα ἡ ἀναλυτικὴ μέθοδος κατισχύει τῆς συνθετικῆς.

1. *Classical Review* 69(1955) 74.

2. *Classical Philology* 50(1955)60.

3. *Revue des Études Latines* XLI (1963) 91.

4. *Gnomon* XXVIII(1956)601-602.

5. Τοιαῦτα εἶναι: Une exégèse stoïcienne chez Lucrèce, *Revue des Études Latines* (1941) 147 sqq.; τοῦ αὐτοῦ, *Lucrèce et le monde*, *Lettres d'humanité* IV (1945) 122 sqq.; τοῦ αὐτοῦ, *Lucrèce et la poésie*, *Revue des Études Anciennes* XLIX (1947) 88 sqq.; τοῦ αὐτοῦ, *Lucrèce et son disciple*, *Ibidem* 52(1950)212 sqq.; τοῦ αὐτοῦ, *La théorie de l'âme chez Lucrèce*, *Lettres d'humanité* 17 (1958) 30 sqq.

Ὁ κ. Boyancé ἀναγκάζεται πολλάκις νὰ ἀνασκευάζῃ τὰ συμπεράσματα ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον πιστεύσει ὅτι εἶχον φθάσει οἱ πρὸ αὐτοῦ γράψαντες. Ὁ καθηγητὴς Boyancé ἐκάθηρε τὸν Λουκρήτιον ἐκ τῶν προσθέτων βαρῶν, τὰ ὁποῖα ἐνυπάρχοντα καὶ εἰς τὰς κλασσικὰς ἀκόμη ἐκδόσεις παρεμόρφουν ἀκόμη τὸν ποιητὴν. Οὕτως ὁ κ. Boyancé συνέβαλεν εἰς τὴν γόνιμον ἐκείνην κίνησιν, ἡ ὁποία ἤρχισε νὰ ἀνακαινίσῃ τὰς κλασσικὰς σπουδὰς. Χάρις εἰς τὸν κ. Boyancé ἐπέπρωτο ὁ Λουκρήτιος νὰ ἐπωφεληθῇ αὐτῆς τῆς ἀνακαινίσεως μεταξὺ τῶν πρώτων. Ὁ κ. Boyancé προσεπάθησε καὶ ἐπέτυχε νὰ θραύσῃ τὰ ἄκαμπτα πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἡ κριτικὴ, ἰδίᾳ ἡ γερμανόγλωσσος, ἐπιζητεῖ νὰ περιορίσῃ τὸν ποιητὴν Λουκρήτιον, εἰς τὸν ὁποῖον, ἐπειδὴ εἶναι φιλόσοφος, ἀρνούνται πολλάκις τὴν *licentia audendi*, τὴν ὁποίαν παρεχόρουν εἰς τοὺς ποιητάς.

Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Boyancé δὲν πρόκειται νὰ εὐρωμεν ἓνα ἀποψιλωμένον, ἓνα κεκαρμένον Λουκρήτιον κατὰ τὸν τρόπον τῶν Πρώσων ἢ τῶν Γάλλων, ἀλλὰ θὰ εὐρωμεν μίαν καλῶς ἐλίσσομένην ἀνάλυσιν, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται περισσότερον εἰς τὸ νὰ δικαιώνῃ παρά εἰς τὸ νὰ ἐπιτιμᾷ. Ὁ καθηγητὴς Boyancé, ἔχων πάντοτε κατὰ νοῦν τὸ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους εἰρημῆνον: «Τὰ σκληρὰ γάρ τοι, κἄν ὑπέρδικ' ἦ, δάκνει», παρέχει ἑαυτὸν ἐπιεικῇ καὶ συγγνωμονικῶν καὶ δὲν καταπατεῖ τὸ δίκαιον ἄλλων.

Ὁ κ. Boyancé προσπαθεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ ὑπὸ τὸν συγγραφέα Λουκρήτιον τὸν ἄνθρωπον καὶ διερευνᾷ, ὅσον τὸ δυνατόν πληρέστερον, τὰς πηγὰς τοῦ ποιήματος τοῦ Λουκρήτιου. Ἐκ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Boyancé ἀποτελεῖ λαμπρὸν παράδειγμα διερευνήσεως τῶν πηγῶν (*Quellensforschung*) καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἄσκησις αὐτὴ δὲν εἶναι πραγματικῶς ἀπρηχαιωμένη, τηρουμένου ὁμως τοῦ ὅρου, ὅπως μὴ ἀποβαίῃ αὕτη ὁ σκοπὸς πάσης φιλολογίας, ἀλλὰ παραμένῃ ἓν ὄργανον ἀναλύσεως. Ὁ καθηγητὴς Boyancé παρακολουθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα, πολλάκις δὲ στίχον πρὸς στίχον τὴν σκέψιν τοῦ ποιητοῦ μὲ στόχον τὴν διευκρίνησιν αὐτῆς.

Εἰς τὰ ἔνδεκα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τούτου τοῦ κ. Boyancé ἐξετάζονται ποικίλα προβλήματα καὶ θέματα, ὡς τὸ πρόβλημα «ὁ Λουκρήτιος καὶ ὁ ρωμαϊκὸς ἐπικουρισμός»· τὸ θέμα «ὁ Λουκρήτιος καὶ ὁ διδάσκαλος» (δηλαδὴ ὁ Ἐπίκουρος)· τὸ θέμα «ὁ Λουκρήτιος καὶ τὸ ποίημά του». Μετὰ ταῦτα ἀκολουθοῦν ἕτερα ἑξ κεφάλαια, ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἑξ βιβλία τοῦ ποιήματος τοῦ Λουκρήτιου· ἕκαστον τούτων περιέχει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον λεπτομερῆ ἀνάλυσιν μετὰ συζητήσεως τῶν προκυπτόντων προβλημάτων, ὡς εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν αἰτίων τῆς μὴ περατώσεως τοῦ ποιήματος τοῦ Λουκρήτιου· τὸ πρόβλημα τῆς διατάξεως εἰς τὰ ἐπὶ μέρους· τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν· τὸ θέμα «τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν»· τὸ θέμα «τὸ γίγνεσθαι ἐν τῷ σύμπαντι»· «ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ θάνατος»· «αὐταπάται καὶ φαντασιώσεις τῆς ψυχῆς»· «γένεσις τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος».

«μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς» (μετέωρα), ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ φόβου πρὸ τῶν θεῶν· τὸ θέμα «ἡ ποίησις τοῦ Λουκρητίου», ἔνθα παρέχεται εἰκὼν τοῦ Λουκρητίου, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸ τέλος μιᾶς μακρᾶς ἐξελιξέως.

Ἡ ἀναγέννησις διεχώρισεν αὐστηρῶς τὸν καλὸν ποιητὴν Λουκρητίον ἀπὸ τῆς κακῆς διδασκαλίας του. Ὁ δέκατος ἑνατος αἰὼν διὰ τῶν Ratin, Martha καὶ Mommsen ἀνεκάλυψε τὸν «Ἀντι-Λουκρήτιον ἐν τῷ Λουκρητίῳ», τὸν μεγαλοφυᾶ ποιητὴν, ὁ ὁποῖος ἐρίζει δῆθεν μὲ τὸ οὐχὶ ποιητικὸν ὑλικὸν του. Ὁ Regenbogen καὶ ἄλλοι ὠμίλησαν περὶ ἐνὸς τραγικοῦ Λουκρητίου. Ὁ Sikes εἶδεν εἰς τὸν Λουκρήτιον ἕνα προφήτην, ὁ ὁποῖος ἀνυψώνει τὴν διδασκαλίαν του διὰ ποιητικῶν μέσων εἰς μεγαλοφυᾶ ἀποκάλυψιν.

Ὁ καθηγητὴς κ. Boyancé τελικῶς ἐλευθερώνει πλήρως τὸν Λουκρήτιον ἐξ ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων καὶ ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίῳ του θέτει εἰς ἑαυτὸν τὸ ἐρώτημα: ποία ἦτο ἡ τελευταία τοποθέτησις τοῦ Λουκρητίου ἔναντι τῆς «προόδου», τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου, τὴν ὁποίαν οὗτος περιγράφει κατὰ τόσον θαυμάσιον τρόπον. Εἶναι ἄράγε εὐτυχέστερος ὁ πεπολιτισμένος ἄνθρωπος τοῦ πρωτογόνου; τουτέστιν ἡ ζωὴ τοῦ πεπολιτισμένου ἀνθρώπου θεωρεῖται περισσότερον ἐνηρμονισμένη πρὸς τὰς συνεπείας καὶ πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἡδονῆς (voluptas); Δικαίως, ἐὰν ὥθοῦντο μέχρι τοῦ παραλόγου αἱ συνέπειαι ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ἀρχῶν τούτων, θὰ ἤμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, ὅσον περισσότερον τὸ ἀνθρώπινον ὄν προσεγγίζει τὴν φύσιν, τόσον ὀλιγώτερον πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς διεφθαρμένον. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἐπίκουρος, πόρρωθεν θεωρούμενος, δύναται νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ἀποκλίνων ὑπὲρ μιᾶς τόσον ἀκραΐας θέσεως, ἀντιθέτως ὁ Λουκρήτιος δὲν ἐπιτρέπει εἰς ἑαυτὸν νὰ πέσῃ εἰς αὐτὴν τὴν παγίδα. Ὁ Λουκρήτιος καὶ οἱ Ῥωμαῖοι Ἐπικούρειοι ἐδοκίμασαν μίαν ἱστορικὴν ἐμπειρίαν ἐκτεταμένην. Οὗτοι ἐγνώριζον ὅτι ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωσις δὲν εἶναι ἀναγκαστικῶς συνυφασμένη πρὸς τὴν διαφθοράν, τὴν ὁποίαν ἡ πολυτέλεια παρασύρει μεθ' ἑαυτῆς ὡς συνέπειαν. Ὁ χρυσοῦς αἰὼν δὲν εὐρίσκεται πάντοτε εἰς τὸ παρελθόν, αἱ δὲ φυσικαὶ συνθήκαι δὲν πραγματοποιοῦν ἀφ' ἑαυτῶν κατ' αὐτόματον τρόπον τὴν ἡδονήν. Ἡ «πρόδος» ὑπὸ τὴν ὑλικὴν τῆς ἔποψιν δὲν θεωρεῖται ἀναγκαστικῶς ὅτι ἀποτελεῖ ἀγαθόν, διότι τὰ ἀγαθὰ δὲν ἀνήκουν οὐσιαστικῶς εἰς τὴν τάξιν τῶν ὑλικῶν πραγμάτων. Ποῖος τῶν μορφωμένων Ῥωμαίων περὶ τὸ 55 π.Χ. δὲν ἦτο πεπεισμένος περὶ τῆς ἰσχύος τῆς ἀληθείας αὐτῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Στωικοὶ εἶχον διαδώσει λίαν; Ἀλλ' «ἡ φύσις» ἐπίσης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι αὐτομάτως ἐν ἀγαθὸν ἐν τῷ μέτρῳ, καθ' ὃ αὕτη εἶναι ἡ «φύσις τῶν πραγμάτων».

Κατόπιν τῶν στοχασμῶν αὐτῶν καθίσταται προφανὴς ἡ τεραστία

σημασία τοῦ βιβλίου αὐτοῦ τοῦ καθηγητοῦ Boyancé, τὸ ὁποῖον παρέχει ἀφορμὰς, ὅπως ἐπανεξεταθοῦν ὅλα τὰ σχετικὰ προβλήματα, ἀλλὰ καὶ παρέχει ἐξαίρετα τὰ πρὸς τοῦτο μέσα. Ὡς ἐμφαντικῶς τονίζει ὁ Klaus Sallmann εἰς μίαν λεπτομερεστάτην κριτικὴν του ἐπὶ τοῦ βιβλίου τούτου τοῦ κ. Boyancé «Σπανίως ἢ συνολικὴ παράστασις ἐνὸς ἀμφισβητουμένου ποιητοῦ (ἐνν. ὡς εἶναι ὁ Λουκρήτιος) ἔχει γίνεαι ἀποδεκτὴ μετὰ τῶσαυτης καθολικῆς ὁμοφωνίας, ὅσον (ἔχει γίνεαι ἀποδεκτόν) τοῦτο τὸ ἀμερόληπτον καὶ σαφές βιβλίον τοῦ Boyancé περὶ τοῦ Λουκρητίου. Τοῦτο ἀπευθύνεται πρὸς ἓν μεγαλύτερον μορφωμένον κοινόν καὶ κάμνει ὥραϊαν ἐντύπωσιν διὰ μιᾶς ὑπερόχου - - - κρίσεως καὶ συγχρόνως δι' εὐχαρίστου ὀριμότητος καὶ κομψότητος τοῦ ὕφους - - Ὁ Boyancé - - ἀποδεικνύει ὅτι ἔχει γνῶσιν τῆς συνολικῆς περὶ Λουκρητίου φιλολογίας. Οὕτω καὶ ἡ γερμανόγλωσσος κλασσικὴ φιλολογία, τῆς ὁποίας ἡ ἐργασία ἐπὶ τοῦ Λουκρητίου ἀπὸ τοῦ Lachmann δὲν ἔχει ὑπερβαθῆ, θὰ ὀφείλῃ εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν συγγραφέα διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεῦνης ἐπὶ τοῦ Λουκρητίου καὶ τοῦ Ἑπικούρου» («Selten ist die Gesamtdarstellung eines umstrittenen Dichters mit so einhelliger Zustimmung (eine Ausnahme s.u.) aufgenommen worden wie dieses unparteiische, Klare Lukrezbuch. Es wendet sich an ein grösseres, gebildetes Publikum und besticht durch ein souveränes - - - Urteil, zugleich durch wohlthuende Geraftheit und Eleganz des Stils. - - B. - - beweist er kenntnis der gesamten Lukrezliteratur. So wird auch die deutschsprachige klassische Philologie, deren Arbeit am Lukrez seit Lachmann nicht abgerissen ist, dem Verf. für das Aufarbeiten der bisherigen Lukrez - und Epikurforschung Dank wissen»¹. Περαιτέρω προσθέτει ὁ Sallmann ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ κ. Boyancé εἶναι «μετὰ προσοχῆς διηρθρωμένον» («sorgfältig gegliederte Buch»)². Ἐν τέλει οὗτος τονίζει περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Boyancé: «Μοῦ φαίνεται ὅτι ἡ εἰκὼν αὐτῆ τοῦ Λουκρητίου ἔχει φθάσει τὸν γενικῶς ἐφικτὸν βαθμὸν ὀρθότητος καὶ θὰ ἠῦχετό τις, ὅπως τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Boyancé μετεφράζετο καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν» («Mir scheint dieses Lukrezbild die überhaupt erreichbare Richtigkeit zu haben, und man möchte wünschen, dass Boyancé's Buch einmal ins Deutsche übersetzt werde». . .)³.

Κύριε Πρύταني,

Ἡ κλεψύδρα δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ εἰσαγάγω Ὑμᾶς εἰς τοὺς λαβυρίνθους τῶν ἀτραπῶν, τὰς ὁποίας διήνοιξεν ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Pierre Boyancé

1. Gymnasium 73 (1966)312.

1. Αὐτόθι, σ. 313.

2. Αὐτόθι, σ. 315.

ἀνίχνευσις τῶν φιλολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ἰστορήσα μόνον ἀκροθιγῶς τὰ κατὰ τὸν διδάσκαλόν μου κ. Pierre Boyancé, κεφαλαιωδῶς διαδραμῶν ἐλάχιστα τῶν κυριωτάτων σημείων τοῦ ἐπιστημονικοῦ του βίου. Ἵνα μὴ ὁ λόγος μου ἀποβῇ λίαν μακρὸς καὶ ἐπαχθής, ἠναγκάσθην πλείστα τῶν ἔργων αὐτοῦ νὰ παραλίπω. Διότι ὁ καθηγητὴς Boyancé πλὴν τῶν μνημονευθέντων καὶ πολλῶν ἄλλων παραλειφθέντων βιβλίων του συνέγραψε καὶ πληθὺν πρωτοτύπων μελετῶν, χαρακτηριστικῶν τῶν διαφερόντων του, ὡς καὶ πληθὺν σημαντικῶν βιβλιοκρισιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐφιλοξενήθησαν εἰς πολλὰ γαλλικὰ καὶ ξένα ἐπιστημονικὰ περιοδικά, ὅπως εἶναι ἡ *Revue des Études Anciennes*, *Revue des Études Grecques*, *Revue des Études Latines*, *Gnomon*, *Mnemosyne*, *Latomus*, *L'Information littéraire*, *Rivista di Filologia e d'Istruzione classica*, *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, *Revue archéologique*, *Revue de Philologie*, *L'Antiquité classique*, *Lettres d'humanité*, *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, *Revue Universitaire*, *Journal des Savants*, *Bulletin de la Société Nationale des antiquaires de France*, *Revue de l'histoire des religions*, *Revue philosophique*, *Actes des Congrès de l'Association Guillaume Budé*, *Revue des Études Juives*, *Polybion*, *Gymnasium*, *Revue de la Francoaneiennes*, *Revue des deux mondes*, *Le Monde*, *Une semaine dans le Monde* κλπ.

Πάντα τὰ δημοσιεύματα ταῦτα τοῦ σήμερον τιμωμένου κ. Pierre Boyancé, ἀποτελοῦντα λαμπρότατον ἐγκώμιον αὐτοῦ, θὰ ἀναγινώσκωνται πάντοτε ὑπὸ τῶν φιλομούσων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς νέας εἰσέτι σειρὰς τῶν μεγάλων φιλολογικῶν περιοδικῶν ἀφειδῶς ἐκάστοτε χορηγεῖ ἡ χεὶρ τοῦ κ. Pierre Boyancé διδάγματα ἐκ τοῦ πνευματικοῦ ταμείου του, τὸ ὁποῖον γέμει φιλολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σοφίας.

Τὸ ὅλον τοῦτο ἔργον, προῖον μεγάλου προσωπικοῦ μόχθου τοῦ ἐπιφανεστάτου διδασκάλου, εἶναι ὄντως ἡράκλειον καὶ λίαν διαφωτιστικόν. Ἡ ποιότης αὐτοῦ, οἱ σκοποί, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπέβλεψεν, ἡ σπουδαιότης τῶν θεμάτων, ἡ ἐξαιρετος καὶ αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε καὶ χρησιμοποιεῖ εἰσέτι ὁ σοφὸς καθηγητὴς κ. Pierre Boyancé, μαρτυροῦν τὴν παρ' αὐτῷ ἀρτίαν καὶ ἀσφαλῆ γνῶσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοποθετοῦν αὐτὸν εἰς ἰδιάζουσιν θέσιν, διὰ τὴν ὁποίαν δύναται νὰ εἶναι ὑπερήφανος ἡ πατρίς του, τῆς ὁποίας τὴν ἐπιστήμην ἐτίμησε καὶ τιμᾷ ἐξαρέτως. Ἀναγνώρισιν δὲ ἐπίσημον τοῦ ἡρακλείου αὐτοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ κ. Pierre Boyancé ἀποτελεῖ ἡ ἐκλογή του ὡς Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ ἡ ἀνάθεσις εἰς αὐτὸν τῆς διευθύνσεως τῆς ἐν Ῥώμῃ γεραρᾶς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, τοῦ προτύπου τούτου ἰδρύματος τοῦ διακονοῦντος πολὺ εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸν πλουτισμὸν τοῦ ὁποίου ἀνήλωσεν ὁ τιμώμενος μέγα μέρος τῶν δυνάμεών του ἐπὶ μίαν δεκαετίαν.

Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ πατρίδι του κατέστη περίβλεπτος ὁ καθηγητὴς Boyancé, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ξένοις. Τὸ ὄνομά του κατέστη διεθνῶς γνωστὸν μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, ἡξιώθη δὲ διεθνoῦς ἀναγνωρίσεως καὶ πρώτης τιμῆς ἐκ μέρους πολλῶν πνευματικῶν ἰδρυμάτων τῆς Ἀλλοδαπῆς. Οὕτως ἀνεκηρύχθη μέλος τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βελγίου, μέλος τῆς Pontificia Accademia dell'Archeologia, μέλος τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ ἄλλων πνευματικῶν ὀργανισμῶν, πρὸ ἐνὸς δὲ μηνὸς ἀνεκηρύχθη ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης.

Πλὴν τῆς εἰλικρινοῦς πρὸς τὰ πράγματα τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πνεύματος διαθέσεως αὐτοῦ, πλὴν τοῦ ἐπιβλητικοῦ συγγραφικοῦ ἔργου του, ὁ τιμώμενος καθηγητὴς Pierre Boyancé ἔχει δημιουργήσει καὶ ἐξαιρετον ἠθικὴν προσωπικότητα. Ἀπέραντος εἶναι ἡ καλωσύνη του, ἡ σεμνότης καὶ ἡ εὐθύτης τοῦ βίου του, ἀπαράμιλλος ἡ ἀπλότης του. Προθύμως προσιτὸς εἰς τοὺς Φοιτητάς του, ἔθετεν εἰς τὴν διάθεσίν των γενναιοφρόνως τὴν σοφίαν του καὶ μέγα μέρος τοῦ πολυτίμου χρόνου του. Ἀλλὰ καὶ εἰς προσωπικῶς ἀγνώστους εἰς αὐτόν, ζητοῦντας τὴν καθοδήγησίν του, παρεῖχεν ἀφειδῶς τὰς συμβουλὰς του καὶ τὰς γνώσεις του. Εἰς ἐμέ, ὁ ὁποῖος ηὐτύχησα νὰ διατελέσω μαθητὴς του, ἡ προσήνεια καὶ ἡ καλωσύνη τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς παραμένουν ἀνεξάλειπτοι ἐν τῇ μνήμῃ μου.

Μνημονευτέα καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ἀγάπη, τὴν ὁποῖαν οὗτος τρέφει πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα, πρὸς τὸ τοπίον καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους της, τὴν ὁποῖαν ἀγάπην πολλάκις αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκδηλώνῃ τρανότατα.

Οἱ μεγάλοι ἄνδρες εἶναι μεγάλοι διὰ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπετέλεσαν ζῶντες, καὶ διὰ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποῖαν ἥσκησαν. Εἷς ἐκ τούτων ἀναμφισβητήτως εἶναι ὁ καθηγητὴς κ. Pierre Boyancé.

Praestantissime Magister,

Illo tempore iucundissimo, quod ego transegi ante multos annos Lutetiae Parisiorum, in urbe bonarum artium doctrinarumque nutrice, antiquarum litterarum studiis deditus quodam ardore iuvenili, contigit mihi, ut tui elegantis ingenii et tuarum virtutum admiratio in me excitaretur ac interiore quadam familiaritatis societate tecum coniungerer.

Tum singularis favor tuus erga me largiter est declaratus. Tu fuisti ille, qui non modo eorum studiorum, quae perspicue humanitatis nomine ornantur, amorem meum adauxisti, ad eaque recte ingredienda et graviter persequenda facem praetulisti, sed etiam in toto studiorum meorum itinere gressum meum rexisti.

Quotiescumque tecum eram, sermones miscere solebas, in quibus

summa gravitas miro quodam lepore et iucunditate erant cumulatae. Sive sermone tuo complectebaris quae veteres Graeci et Latini scriptores senserint et arte expresserint, sive versabaris in praedicandis explanadisque summis ac imitandis virtutibus principum Graeciae et Romae poetarum philosophorumque, sive reiciebas varias et diversas sententias multorum virorum doctissimorum, qui ad vexatam canticorum poetarum quaestionem illustrandam operam plurimam studiumque navaverunt et qui verisum naturam perscrutati aliquid ad textum constituendum vel canticorum formationem explicandam sibi conferre visi sunt vel quid cantica continerent quodque eorum esset munus sibi investigandum susceperunt tu ipse argumenta firma conferebas, ut difficiles ac spinosas quaestiones ad certam stabilemque solutionem adduceres.

Tanta loquebaris alacritate, ut numquam abs te discederem, quin insatiabili quadam antiquarum litterarum praestantiae cognoscendae ac penitus percipiendae cupiditate exardescerem.

In harum rerum recordatione, quibus in memoriam revocandis saepe soleo animum, grato observantique animo ego negotium, quod Rector Universitatis Athenarum et Atheniensis Facultas Philosophiae mihi dederunt et commiserunt, in tuo honore in me suscepi. Nam quid mihi discipulo tuo, optatius evenire potest quam ut in te, cui ego plurimum debeo, summos in litteris honores conferrem coram hoc tam magno hominum doctorum conventu et in hoc illustri loco.

Salve et vale, praestantissime Magister; beate vivas, incolumis sis et tua fata candida sint.